

UOT: 662.012.075

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.02.013>

TEXNOLOJİ PROSESLƏRİN AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ SİSTEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

B.M.Bağirov, R.F.Quliyeva, L.A.İsrəfilova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

b.bagirov@atu.edu.az, r.quliyeva@atu.edu.az, lisrafilova@atu.edu.az

Xülasə. Müəssisələrin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tərkibinə daxil olan texnoloji proseslərin idarəetmə sistemləri istehsalın səmərəsini yüksəltməkdə həlledici rol oynayır. Çünki bu sistemlərin işi bilavasitə texnoloji proseslərin rejimlərini optimallaşdırmağa, avadanlıqlardan səmərəli istifadə etməyə və məhsuldarlığı artırmağa, məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verir. Bunun üçün texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri və onların müxtəlif tərtibli strukturlarının təhlil edilməsi vacib və aktual məsələdir. Həmin məqalədə, texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri və onların səmərəli tərtibli strukturları təhlil edilmiş, bu işdə məhsuldarlığının dahada artırılması, məhsulun maya dəyərinin azaldılması üçün idendifikasiya və imitasiya üsullarının tətbiqinin üstünlüyü əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər. Proses, idarəetmə, system, avtomatlaşdırma, identifikasiya, sxem, struktur.

Giriş. Müasir inkişaf səviyyəsində proseslərin avtomatlaşdırılması informasiya texnologiyalarından istifadə əsasında proseslərin idarə edilməsinə yanaşmalardan biridir. Bu yanaşma prosesdə insan iştirakını azaldan və ya aradan qaldıran kompüterlərdən və program təminatından istifadə etməklə əməliyyatların, verilənlərin, məlumatların və resursların idarə edilməsinə imkan verir.

Avtomatlaşdırmanın əsas məqsədi prosesin icrasının keyfiyyətini artırmaqdır. Avtomatlaşdırılmış proses əl ilə edilən prosesdən daha sabitdir. Bir çox hallarda proseslərin avtomatlaşdırılması məhsuldarlığı artırır, prosesin vaxtını azaltmağa, xərcləri azaltmağa, dəqiqliyi artırmağa və əməliyyatların sabitliyini artırır bilər.

Müəssisələrin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tərkibinə daxil olan texnoloji proseslərin idarəetmə sistemləri istehsalın səmərəsini yüksəltməkdə həlledici rol oynayır. Çünki bu sistemlərin işi bilavasitə texnoloji proseslərin rejimlərini optimallaşdırmağa, avadanlıqlardan səmərəli istifadə etməyə və məhsuldarlığı artırmağa, məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verir. Bunun üçün texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri və onların müxtəlif tərtibli strukturlarının təhlil edilməsi vacib və aktual məsələdir.

Məqsəd. Məhsuldarlığının dahada artırılması, məhsulun maya dəyərinin azaldılması üçün texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin səmərəli strukturunu əsaslandırılmışdır.

Metodika və müzakirə

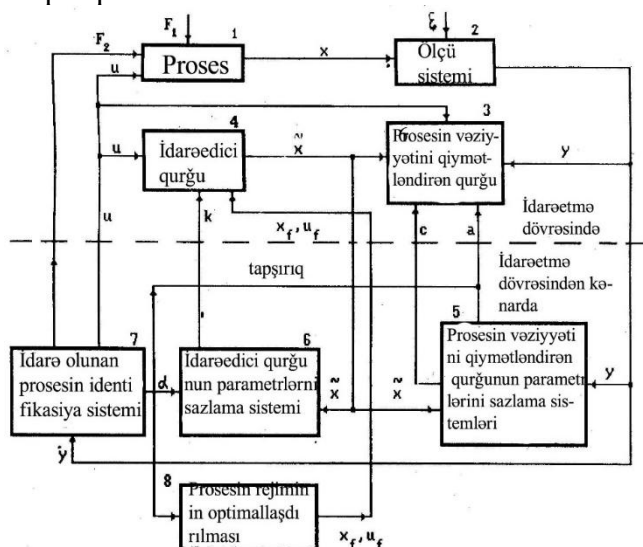
Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin əsas vəzifəsi prosesin iş rejimini (bundan sonra texnoloji prosesi idarəetmə obyektı adlandırılacaq) hər hansı göstəriciyə (məsələn, əsas məhsulun maksimal miqdarına, yaxud minimal maya dəyərinə) görə ən əlverişli şəkildə idarə etməkdir.

Həmin sistemlərin bəzi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək. Şəkil 1-də texnoloji prosesin müasir avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin strukturu verilmişdir.

Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin vəzifəsi obyektin optimal idarəetməkdir. Bu baxımda idarəetmə optimal iş rejimini təmin edən iki altməsələ mövcuddur. Birinci altməsələ idarəetmə obyektinin rejiminin optimallaşdırılması, yəni rejim parametrlərinin optimal qiymətlərinin tapılmasıdır. Bu məsələ obyektin modeli əsasında riyazi proqramlaşdırma üsulları ilə həll edilir. ($X_0 U_0$ vektorları). Göstərilmiş sxemdə həmin məsələ 8 blokunda (iş rejiminin optimallaşdırılması bloku) həll edilir.

İkinci altməsələ isə tapılmış optimal qiymətlər əsasında obyektin idarə olunması, yəni tapılmış rejimin sabitləşdirilməsidir. Bu məsələni həll etmək üçün idarəedici qurğudan (4 bloku) istifadə edilir. Həmin qurğu obyektin cari vəziyyətini (x vektoru) tapılmış optimal qiymətlərə (X_0 vektoru), maksimum yaxınlaşdırmağa imkan verən idarəedici təsirlər (U vektoru) yaratmalıdır. Fiziki cəhətdən 4 bloku bu və ya digər idarəetmə alqoritmini yerinə yetirən texniki qurğu, yaxud proqram vasitəsi ola bilər.

Şəkil 1. Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin xarakterik struktur sxemi

Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin işləməsi ardıcılığı aşağıdakı kimidir. İdarəetmə obyektinin vəziyyət signalı X vektorudur. Bu signal haqqında məlumat ölçmə sisteminin (2 bloku) köməyi ilə alınır. Ölçmə sistemi ümumi halda birbaşa ölçmə qurğularından, məlumatın keçdiyi kanaldan və müxtəlif çevricilərdən ibarətdir. Sxemdən göründüyü kimi, sistemin çıxışında Y vektoru yaranır. Bu vektor əməli olan X vektorundan fərqlənir; çünki həm ölçü sisteminin özü müəyyən dinamik xassələrə malikdir, həm də sistemə maneə signalı (vektoru) təsir edir. Beləliklə, idarəetmə obyektinin həqiqi vəziyyəti əslində müşahidə olunan deyil. Bu isə U idarəedici vektorunun müəyyən xəta ilə yaranmasına səbəb olur. Çünki U vektoru X vektoru əsasında alınır. Bu uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq üçün Y vektorunu müəyyən alqoritmlər vasitəsilə elə çevirmək lazımdır ki, X vəziyyət vektorunun 3 blokundan alınmış qiyməti X vektoruna maksimal yaxın olsun. Bu məsələni həll etmək üçün idarəetmə obyektinin vəziyyətini qiymətləndirmə qurğularından (3 bloku) istifadə edilir.

Obyektin X vəziyyəti vektorunun X^* qiymətləndirməsinə əsasən idarəedici qurğu U idarəetmə - təsirləri vektorunu yaradır. Sonuncu isə obyektin girişinə təsiredərək sərfəli iş

rejimini təmin edir.

Beləliklə, obyektə və idarəetmə məqsədinə xidmət edən müxtəlif vasitələrdən ibarət qapalı idarəetmə dövrəsi alınır. Yuxarda baxdığımız 1-4 blokları real zamanda işləyən qapalı avtomatik idarəetmə sistemini əmələ gətirir.

Qeyd edək ki, istehsalat şəraitində idarəetmə obyektini müəyyən dəyişikliklərə uğrayır. Bunlara aqəqatların köhnəlməsini, aşınmasını, ətraf mühitin təsirini və s. amilləri (F vektoru) aid etmək olar. Həmin amillər idarəetmə obyektinin qeyri-stasionarlığına, yəni onun xarakteristikalarının dəyişməsinə səbəb olur ki buda texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin yaradarkən nəzərə alınmalıdır. Bununla əlaqədar texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tərkibinə obyektin identifikasiya sistemi (7 bloku) daxil edilir. Bu blok idarəetmə sisteminin layihə edərkən obyektin parametrlərinin etalon qiymətlərdən yayınmasını aşkara çıxarmaq, onlara düzəliş vermək, yaxud qiymətləndirmək üçündür. İdentifikasiya sistemi həmçinin obyektin girişinə süni həyacanlandırıcı təsirlər (F vektoru) verilməsini və obyektin etalon modeldən yayınma dərəcəsini müəyyən edir. Bunun nəticəsində təsiredici C signalı hasil olunur və həmin signal 3 və 8 bloklarının parametrlərini dəyişir. İdentifikasiya sistemi, bir qayda olaraq, proqram modulları şəklində yaradılır.

Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tərkibinə daxil olan daha bir qurğu 3 blokunun parametrlərini dəyişdirən 5 bloku ilə göstərilmiş qurğudur. İdarəetmə prosesində manelərin (E vektoru) təsiri, qeyri-stasionarlıq və s. amillərdən asılı olaraq obyektin parametrləri dəyişə bilər. Bu halda qiymətləndirmə qurğusu obyektin vəziyyət vektorunu adekvat qiymətləndirməyə qabil deyil. Bu səbəbdən də 3 blokunda olan çevrilmə alqoritmlərini vaxtaşırı yaranan real şəraitə sazlamaq lazım gəlir. Həmin vəzifəni C sazlama vektorunu yaradan 5 bloku yerinə yetirir.

Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tərkibinə idarəedici qurğunun parametrlərini sazlayan qurğu da daxildir (6 bloku). Ümumi halda 6 blokunun vəzifəsi F vektorunun X vektoruna təsirini aradan qaldırmaq üçün idarəedici qurğunun alqoritmini sazlamalıdır. Bu məqsədlə, 6 bloku K təshihəedici təsirlər vektoru yaradır.

Praktikada, Texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tərkibinə baxdığımız qurğuların hamısı və ya bir qismi daxil ola bilər. Həmin qurğular müasir idarəetmə sistemlərində, idarəedici başproqramın köməyiylə işləyən ayrı-ayrı proqram modullarından ibarət olur (mərkəzləşən sistemlərdə) ya da müxtəlif sənaye idarəedici (mərkəzləşməyən sistemlərdə) kompüterlər vasitəsilə reallaşdırılır.

NƏTİCƏ

1. Müasir idarəetmə sistemlərinin optimal strukturunun seçilməsi və tətbiqi nəticəsində məhsuldarlığı dahada artırmaq, məhsulun mayadəyərini azaltmaq və keyfiyyətini yüksəltmək mümkündür.

2. İdarəetmə sistemi strukturunda obyektin identifikasiya edilməsi nəticəsində riyazi modeldən istifadə etməklə idarəetmə sisteminin dəqiqliyi və etibarlılığı artır.

3. İdarəetmə sistemi strukturunda obyektin identifikasiya edilməsi parametrlərinin tapşırıq qiymətindən meylətməsinin qarşısının alınması üçün, yeni idarəedici signal hasil etməklə və bu üzədən idarəetmənin cəldliyini artırmaq, texnoloji prosesin daha dəqiq idarə olunmasını təmin edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, R.Ə., Əliyev, R.R. Avtomatik İdarəetmə nəzəriyyəsi Bakı, Maarif 2006.
2. Rüstəmov, Q.Ə. Avtomatik tənzimləmə nəzəriyyəsi. I, hissə, Bakı: Nasir., 2003.

3. Rüstəmov, Q.Ə. Avtomatik tənzimləmə nəzəriyyəsi. II, hissə, Bakı: Nasir., 2006.
4. Abdullayev, Ə. Avtomatik tənzimləmə. Maarif. 1972.
5. Əfəndizadə, A. Avtomatik idarəetmə nəzəriyyəsi. Bakı-1981.
6. İbrahimov, İ.Ə., Xasməmmədov, F.İ., Avtomatik tənzimləmə nəzəriyyəsinin əsasları və istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılması. -Bakı: Maarif, 1987.

АНАЛИЗ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ

Багиров Б.М., Гулиева Р.Ф., Исрафилова Л.А.

Азербайджанский Технологический Университет

b.bagirov@atu.edu.az, r.guliyeva@atu.edu.az, lisrafilova@atu.edu.az

Резюме. Системы управления технологическими процессами, входящие в состав автоматизированных систем управления предприятиями, играют решающую роль в повышении эффективности производства. Ведь работа этих систем напрямую позволяет оптимизировать режимы технологических процессов, эффективно использовать оборудование и повысить производительность, улучшить качество продукта. Для этого важно и актуально провести анализ автоматизированных систем управления технологическими процессами и их различных структур. В той статье были проанализированы автоматизированные системы управления технологическими процессами и их эффективно спроектированные структуры, в данной работе обосновано преимущество применения методов идентификации и имитации для дальнейшего повышения производительности и снижения себестоимости продукта.

Ключевые слова. Процесс, управление, система, автоматизация, идентификация, схема, структура.

ANALYSIS OF AUTOMATED MANAGEMENT SYSTEMS OF TECHNOLOGICAL PROCESSES

Bagirov B.M., Guliyeva R. F., Israfilova L.A.

Azerbaijan Technological University

b.bagirov@atu.edu.az, r.guliyeva@atu.edu.az, lisrafilova@atu.edu.az

Summary. Management systems of technological processes, which are included in the automated management systems of enterprises, play a decisive role in increasing production efficiency. Because the work of these systems directly allows to optimize the regimes of technological processes, to use the equipment effectively and to increase the productivity, and to improve the quality of the product. For this, it is important and urgent to analyze automated control systems of technological processes and their various structures. In that article, the automated management systems of technological processes and their efficiently designed structures were analyzed, in this work, the advantage of applying identification and imitation methods for further increasing productivity and reducing the cost of the product was substantiated.

Keywords. Process, management, system, automation, identification, scheme, structure.

Redaksiyaya daxilolma: 27.05.2024
Çapa qəbul olunma: 26.08.2024

